

**EST' PTICA EPOPSA:
JEDAN HRVATSKOGLAGOLJSKI EGZEMPL
I NJEGOV KULTUROLOŠKI KONTEKST¹**

Antonija ZARADIJA KIŠ, Zagreb

Polazište je studije ptica *epopsa*, tj. pupavac, koja je kao natuknica potvrđena u *Rječniku crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*. Na primjeru odlomaka iz *Zbornika duhovnog štiva* (Arhiv HAZU, sign. IV a 48), a potom i na odlomku iz *Tkonskoga zbornika* (Arhiv HAZU, sign. IV a 120) te iz ćirilskoga *Šibeničkoga zbornika* (Arhiv HAZU, sign. III a 20) nastojali smo naći ishodište prikaza pupavca u kontekstu brige za ostarjele roditelje što nas je odvelo u najdublje slojeve istočnjačkih predaja čiji odraz pronalazimo u *Fiziologu* i *Bestijariju*, a potom i u *Cvijetu kreposti*.

Ključne riječi: egzempl, glagoljica, pupavac, roditelji

1. UVODNE NAPOMENE

Ptice – poveznice neba i zemlje, božanskoga i zemaljskoga, neuhvatljive okom u svome letu, ali oduvijek »sluhom uha slušane«, od davnina su zanimale čovjeka i budile njegovu znatiželju za upoznavanjem tih čudesnih vladarica neba. U ovoj je studiji pozornost usmjerena na pticu koja je danas najpoznatija pod imenom pupavac, a znanstvenicima je zanimljiva iz dvaju razloga. Ornitolozima je pupavac zanimljiv ne samo zbog svojega ponašanja, nego i zato što je jedini pripadnik vlastite porodice (*upupidae*) (HEINZEL; FITTER; PARSLOW 1999: 220), što inače nije slučaj s drugim porodicama. Humanističkim je disciplinama, posebice etnologima i filolozima, zanimljiv kao izvorište mnoštva usmenih predaja i vjerovanja od najstarijih istočnih semitskih civilizacija i njihovih odjeka na europskom

¹ U prikupljanju i istraživanju građe za ovu studiju posebno zahvaljujem na pomoći i susretljivosti Goranu Sušiću, Alemku Gluhaku, Lidiji Bajuk, Zvezdani Jembrih, Klementini Batina i kolegicama iz Arhiva HAZU.

prostoru, o čemu su najviše građe prikupili i objelodanili Ludwig Keimer (KEIMER 1931) i John Kunstmann (KUNSTMANN 1938), do slavenskih etnoloških predodžbi o pupavcu, gdje posebno mjesto u istraživanju pripada Aleksandru Guri (GURA 2005).

U hrvatskim je krajevima od davnina u puku zapaženo da se ova ptica naših polja i livada pojavljuje u travnju, a odlazi početkom rujna (LANG 1915: 45), da je pupavac ptica selica² te da se njegov dolazak najavljuje prepoznatljivim dalekočujnim i brzim pjevom *up-up-up* koji je u vremenskom hodu znao imati i zloslutnu simboliku,³ pa se vjerovalo u njegovu povezanost s nečistim silama (GURA 2005: 448), što je tema jednog drugog očišta. U ovom pak radu usredotočit ćemo se na pupavca iz hrvatskoglagoljskoga književnoga korpusa i to iz do sada poznata nam tek dva rukopisa u kojima se pupavac pojavljuje pod nazivom *epopsa* (lat. *Upupa epops*) i *laupapa*. Riječ je o gotovo identičnim tekstovima s moralističkim namjerama od kojih prvi pripada egzemplu i zabilježen je u *Zborniku duhovnoga štiva* (HAZU, sign. *IV a 48*),⁴ a drugi se nalazi u *Cvijetu kreposti* u *Tkonskom zborniku* (HAZU, sign. *IV a 120*).⁵ Prvi rukopis pripada građi za izradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* pa se njegov egzemplarski tekst o pupavcu pojavljuje i u natuknici *epopsa* u 18. svesku *Rječnika* (RCJHR 2011: 494).⁶ Kratak hrvatskoglagoljski tekst o pupavcu pripada nepoznato-

² Pupavca susrećemo na prostorima srednje i južne Europe (gdje se ubraja u ptice selice) od kraja ožujka do kraja kolovoza. Na prostorima sjeverne Afrike prebiva tijekom cijele godine i često ga se susreće po selima i gradovima (BREHM 1966: 355).

³ Pozitivan predznak njegovu glasanju mnogo je rjeđi, a tamo gdje ga se tako tumači najčešće najavljuje kišu, ili čak obilje vina ako ga se čuje prije berbe (KUNSTMANN 1938: 16).

⁴ Ovaj zbornik duhovnoga štiva pisan je kurzivnom glagoljicom na kraju 15. stoljeća. Ivan Kukuljević vidio ga je na otoku Krku i donio u Akademiju (ŠTEFANIĆ 1970: 28). Rudolf Strohal među prvima je istraživao rukopis zanimajući se ponajviše za egzemple te je u njemu zabilježio egzempl o *rajskoj ptici* (STROHAL 1918: 65; MUŽINIĆ; FERBER BOGDAN; ZARADIJA KIŠ 2012: 434), ali nije komentirao kratke odlomke o *pinikose*, *epopsi*, *div'et'ь oslě*, *ehindi*, *kači* (samo naslov) koji se nalaze na ff. 98v–99r (89v–90r) i pripadaju bestijariju.

⁵ Od pronalaska *Tkonskoga zbornika* u 19. stoljeću otvarala su se mnoga pitanja koja su se ticala vremena nastanka rukopisa, njegova predložka, pisca itd. Ovim su se pitanjima ponajviše bavili Rudolf Strohal, Ivan Milčetić, Franjo Fancev, Vjekoslav Štefanić, a među posljednjima Slavomir Sambunjak, koji je prvi u cjelini objavio latiničku transkripciju zbornika uz dosad najpodrobniju uvodnu studiju (SAMBUNJAK 2001).

⁶ Varijanta muškoga roda *jepopsъ* uz *epopsi* zabilježena je u Miklošičevu *Lexiconu* (MIKLOSICH 1865: 1192).

mu prijevodu *Bestijarija* koji je filijacijski povezan sa starijim *Fiziologom*, grčkim književnim ostvarenjem, koje već tisuću i šesto godina čita cijeli kršćanski svijet, dok ga znanstvena javnost istražuje već više od dvjesto godina (JURČENKO 2001). *Fiziolog* – jedinstvena književna kompilacija prirodoslovnih spoznaja i moralno-didaktičkih uputa nije nastajao isključivo radi otkrivanja prirodnoga svijeta, kako bismo u prvi mah pomislili, već da bi čovjeku na što konkretniji način pomogao u otkrivanju božanskih ciljeva u oblikovanju životnih pravila, koja je dužan slijediti svaki pravi kršćanin, a koja će pomoću prizora iz životinjskoga svijeta biti uvjerljivija i razumljivija. U tom smislu *Fiziolog* (VOISENET 1994: 108) donosi četrdesetak priča o životinjama među kojima je najviše ptica (oko 36%) od kojih priča o pupavcu predočuje obiteljsku problematiku, koju je teško razumjeti bez prethodnih znanja o odnosu čovjeka i ove ptice kroz povijest.

2. KULTUROLOŠKI PUTOKAZI O *EPOPSI*

Epopsa u bestijariju ili *popunca*, *papunjak*, *popunjak*, *popunec*, *вѣдѣ*⁷ ili *udod*, *vdod* te *epos* (BELOVA 2000: 210) u slavenskom *Fiziologu*⁸ te *laupapa* u *Cvijetu kreposti* mala je ptica (grč. *ἔπος*, lat. *Hupupa*, *Epops*, *Epopus*, *Hupe*, *Hupelot*, *Huppe*, *Upupa*), koja je od davnina bila bliska čovjeku u fizičkom, etološkom i mitološkom smislu pa zato ne začuđuje ni obilje hrvatskoga pučkoga nazivlja za nju. Ono je u najvećem broju onomatopejske naravi poput niza *pupavčić*, *pupoljak*, *puponjak*, *pupovac*, *pupu*, *pupukalo*, *pupunjac*, *pupunjak*, *popak*, *pukavac*, *pupupak*, *hupač*, *hupkač*, *upup*, *urtu*, koji se odnose na glasanje pupavca: *up-up*, *pup-pup* ili *hup-hup*. Nazivi *vodak*, *vodakavac*, *vodvodvod*, *vodvokavac*, *vudak*, *vudičak*, *vudman*, odnose na interpretaciju glasanja kao: *vod-vod* ili *vud-vud*, a *vukvanac*, *vutač*, *vutavac*, *vutkavica*, *vutkuš*, *vutvac* na: *vuk-vuk* ili *vut-vut*. Izgled ptice razvidan je kroz nazive kojima se ističe njezina krijesta te sličnost s pjetlicem: *grbedjeda*, *grebedjed*, *grebedelj*, *grebedidio*, *grebeđa*, *grebeđ*, *grebenaš*, *grebenjak*, *krbodjed*, *krebeded*, *krebededa*, *krebedid*, *krebedida*,

⁷ Etimologija ovoga naziva nam je nepoznata. Možda bi ju valjalo povezati s indoeuropskim onomatopejskim korijenom **uab*, odnosno onomatopejskom konsonantskom skupinom **db*, **dbi* koja je u egipatskom pismu narisana pupavcem (usp. KEIMER 1930: 319 prema GARDINER 1996: 460).

⁸ Usp. STOJKOVA 2012.

krebedido, krebedjed, krebedjeda konjić, kreba, kreljadeda, babin (bakin) kokot, baljin kokot, butavac, dab, deb, dedek, divlji pjevčić, djedak, petelin. Manji broj imena ističe i snažan vonj ptice koji je uvelike utjecao na njezinu prepoznatljivost: *smrdljiva ptica, smrdelj, smrdulj.* Tu je, međutim, i cijeli niz imena koja pupavcu daju atribut »božje ptice« zbog njezine istaknute ljepote i izražajne kriješte koja ju krase: *božjak, božijak, božja ptičica, božja kokošica, božji koko (kokot, kokotić), božji petelin (pijevac, pivac, pivčić, pjevčić, ptić), rajski pijevac.* Tome bi se još moglo pridodati i mnoštvo drugog lokalnog nazivlja kao: *finjak, fudavac, fukač, funtač, futac, futač, futas, futavac, futovac, futvač, kopač, lumpač, lupač, lupavac, lupovac, pjevačica, puzavac, sekivaš, šokačka pjevačica, vidak* (HIRC 1896: 6; HIRTZ 1938–1947: 19–20, 445–446). Nazivi poput *ciganski pijetao* i *turčin* povezani su s razumijevanjem pupavca kao tuđinske ptice te se stoga povezuje s Romima i Turcima, a na nekim drugim slavenskim prostorima najčešće sa Židovima (GURA 2005: 448–449). Skupina naziva *kukavac, kukavic-konjić, kukavice konjic, kukavuči konjic, kukavički konjic, kukački konjic* dovode pupavca u vezu s kukavicom⁹ zbog mnoštva sličnosti razvidnih kroz mnoga kulturološka i etnološka istraživanja, što je Petar Bulat povezo s pojavom druženja dviju ptica u prirodi, vodeći se znanjem da se obje ptice viđaju u proljeće istovremeno i glasaju vrlo slično pa ih pučko tumačenje predstavlja kao mladića i djevojku:

... jednom je pupavac hteo da primami kukavicu, govoreći da će joj kupiti cipele, a ona da je rekla: »Kùpuj, kùpuj!« (por. kuk. zov: ku-ku, ku-ku!), na što pupavac (odn. futavac) odgovara: »Bud, bud!« (= budem, budem! t.j. hoću). (HIRC 1896: 4; BULAT 1933: 6)

Među najstarija svjedočanstva o bliskoj vezi pupavca i čovjeka spadaju egipatski hijeroglifi. Od 54 različite vrste ptica koje prepoznajemo među hijeroglifima lik pupavca pojavljuje se u značenju konsonantske skupine *db*, koja bi mogla biti asocijacija na pupavčevo glasanje.¹⁰ Važno je istaknuti da je popularnost pupavca na egipatskom prostoru prepoznatljiva ne samo

⁹ Pupavac se često kroz pučke predaje i vjerovanja poistovjećuje s kukavicom i sovom zbog sličnoga glasanja.

¹⁰ O životinjskim prikazima u hijeroglifima, pa tako i o pupavcu, već je u 19. stoljeću pisao čuveni francuski egiptolog i filolog Emmanuel de Rougé, a potom i mnogi drugi istraživači egipatskoga pisma (usp. KEIMER 1931: 319).

kroz pismo, već posebice kroz arheološke artefakte, ali i kroz baštinjenu sintagmu »egipatski čistač«, koja se odnosi na ishranu pupavca koji jede sve što je vezano za tlo poput crva, mrava, raznih buba, skakavca pa čak i manjih zmija.

Među egipatske arheološke nalaze koji su zanimljivi za naša promišljanja spadaju oni gdje se pupavca prikazuje kao dječju igračku, odnosno kao »kućnog ljubimca«, što je posebno istraživao njemački egiptolog Ludwig Keimer početkom 20. stoljeća. On je identificirao pupavca u ruci Harpokrata ili boga Horsa-djeteta,¹¹ o čemu je napisao opširnu i do danas jedinstvenu studiju pod naslovom »Quelques remarques sur la huppe (Upupa Epops) dans l'Égypte ancienne« [»Nekoliko zapažanja o pupavcu (Upupa Epops) u starom Egiptu«], (KEIMER 1931) koja nam je bila važan oslonac u ovom radu.

Pupavac, međutim, nije samo »ptica zabavljačica« kad je u dječjem društvu ili kad je riječ o njegovoj igri s krijestom, o čemu su pisali npr. Plinije Stariji u *Historia naturalis* (10, 44) (v. PLINIUS SECUNDUS [s. a.]), Ovidije u *Metamorfozama* (6, 671–674) (v. OVIDIUS [s. a.]), Elijan u Περὶ ζῴων ιδιότητος (*De Natura Animalium*) (1, 35) (AELIANUS [s. a.].a.) i drugi antički i arapski pisci (KEIMER 1931: 306), već je ptica koja uspostavlja prisnost s čovjekom do te mjere da »postaje pitom poput psa, dolazi na zov, uzima gospodararu hranu iz ruke, prati ga kroz sve sobe kuće i izvan kuće te i ne misli na to da odleti« (BREHM 1966: 355), a sve to zbog obilja hrane koju će naći u čovjekovoj blizini. O tome svjedoče i brojni artefakti iz različitih perioda egipatske civilizacije koji pokazuju da je pupavac bio živa dječja igračka, što je do dana današnjega potvrđeno među domorodačkom djecom. Nije zato neobično što je u mitološkom kontekstu pupavac pod okriljem boga-dječaka, tj. Horsa-djeteta, odnosno Harpokrata-djeteta,¹² te je tako izravno povezan sa svijetom bogova.

No ono što nas zanima, a što je objašnjivo preko egipatskih artefakata

¹¹ U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se sedam kipića Harpokrata od kojih, nažalost, ni jedan nije prikazan s pupavcem u ruci (usp. URANIĆ 2003: 191–203).

¹² Naziv Harpokrat (grč. Ἄρποκράτης) helenizirani je oblik egipatskog naziva za maloga Horsa (Horus-dijete). Kroz različite ikonografske transformacije koje se događaju s istočnjačkim božanstvima, u antičkim prikazima Harpokrata pojavljuje se i problem s pticom kao njegovom ikonografskom sastavnicom. Oko identifikacije ptice pojavila su se različita tumačenja u 19. stoljeću gdje su se neka priklonila identifikaciji kopca (DAGR 1900: 12–13) da bi se početkom 20. stoljeća uz pomnija istraživanja arheoloških artefakata došlo do zaključka da je ipak riječ o pupavcu.

i na temelju sačuvanih tekstova, genealoško je propitivanje *zahvalničkoga* odnosa koji pronosi pupavac i koji se u srednjem vijeku opisuje u mnogim bestijarijima¹³ kako bi se oživotvorio pojam *milosrđa*. U tom smislu valja posegnuti za poveznicama iz egipatske i antičke mitologije, a prema Keimeru odgovor bi valjalo potražiti u Horapolona, aleksandrijskoga pisca iz 5. stoljeća, u čijem se djelu *Hieroglyphica* otvara nova tradicija alegorijske i ezoteričke interpretacije istočnjačkih i mediteranskih predaja u širem kontekstu. U *Hieroglyphici*, koja se naslanja na Elijanovu *De Natura Animalium* (10, 16),¹⁴ čita se odlomak¹⁵ koji kaže da se *zahvalnost* riše u obliku pupavca jer je to jedino živo biće koje ne govori, a koje brižnost roditelja uzvraća istom takvom brižnošću kad oni ostare. On im pripremi gnijezdo tamo gdje su i njega othranili, iščupa im staro perje i hrani ih kao što su i oni njega hranili sve dok roditelje ne pokrije novo perje.¹⁶ Čini se, kako pokušava objasniti Keimer, da su oba antička pisca imala pred očima ponajprije prikaze Harpokrata koji prikazuju dječaka s pupavcem u ruci koji stoji pored oca, a potom i saznanja o dalekim istočnjačkim predajama, koje su ušle u promišljanja dvojice spomenutih pisaca u oblikovanju alegorijske slike milosrđa uz pomoć pupavca. S tim u vezi valja istaknuti staroindijsku predaju koju donosi Elijan (oko 175. – oko 235.) u *De Natura Animalium*.¹⁷ To je priča o tri kraljevića od kojih su dva starija mrzila najmlađega brata i bez obzira što su time nanosili bol i uvredu svojim roditeljima, ne poštujući čak ni njihovu poodmaklu dob, protjerali su i roditelje i brata iz svoje zemlje. Tijekom dugotrajnog i napornog puta roditelji su umrli, a mali princ ih ni tada nije napustio već ih je sahranio u samomu sebi nakon što si je mačem odrubio glavu. Bog Sunca, dirnut odanošću sina prema roditeljima, pretvorio je maloga princa u prekrasnu pticu – pupavca, kojoj je podario dug život i okrunio je u znak vječnog sjećanja na ljubav djeteta prema roditeljima (usp. ZUCKER 2005: 91). Elijan i Horapolon mogli su, sukladno literarnim ukusima njihova doba, kako pretpostavlja i Keimer, interpretirati prikaze

¹³ Usp. THE ABERDEEN BESTIARY [s. a.]: 36r, 50v.

¹⁴ Usp. KEIMER 1931: 311; WALLE; VERGOTE 1943.

¹⁵ *Hieroglyphica* 10, 55; WALLE; VERGOTE 1943.

¹⁶ S tim u vezi valja istaknuti neka znanja o pupavcu s afričkih prostora, gdje je on ptica stanarica vrlo privržena svojemu jatu u kojemu funkciju pomagača u odrastanju mladih ptica odrasli mogu obavljati i do pet godina. Usp. ENCIKLOPEDIJA ŽIVOTINJA.

¹⁷ Usp. AELIANUS [s. a.].b.

Horusa-djeteta, maštovito razvijajući misao o dvostrukoj etičkoj odgovornosti među likovima:

a) prikaz dječaka s pupavcem: privrženost i odgovornost pupavca prema djeci, odnosno svojim pticima,

b) prikaz dječaka s ocem: zahvalnost djece prema roditeljima.

Keimer smatra da su i Elijan i Horapolon ovakvom prezentacijom željeli istaknuti simboličko značenje i snagu istočnjačke poruke utemeljene na privrženosti i zahvalnosti, koja u vremenskim pomacima postaje vrlo prikladna u objašnjavanju odnosa između roditelja i njihove djece (KEIMER 1939: 312), što je razvidno iz cjelokupnoga Elijanova teksta i grčkih književnih dosega.

Neobična interpretacija egipatskoga prikaza pupavca, uz indijske književne utjecaje, te simboličko predočenje brižnosti djece, alegorijska je slika pomlađivanja, transformacije ljudske duše u pticu, odnosno uskrsnuća, dok je u prirodoslovnom smislu riječ o mitarenju. Pupavac na slikovit i simboličan način pokazuje čovjeku kako se treba ponašati prema onemoćalim roditeljima, potvrđujući četvrtu božju zapovijed: »Poštuj oca svoga i majku svoju, da imadeš dug život na zemlji koju ti da Jahve, Bog tvoj« (Izl 20,12). To je ujedno i prvi navještaj kompleksne biblijske problematike odnosa u obitelji (usp. Lev 20,9; Mt 15,4), koja će uz potvrdu odnosa iz životinjskoga svijeta, u datom trenutku naići na plodno tlo na europskom srednjovjekovnom prostoru, gdje su nerijetko starci bili izgnani iz obitelji i osuđeni na besciljna lutanja od sela do sela, što se isticalo kroz propovijedi, posebice kroz egzemple kao važne potvrđnice različitih društvenih pojavnosti (BERLIOZ 1990: 202; usp. ZARADIJA KIŠ 2012: 344). Među njima je priča o brižnim pticima postala vrlo popularna, nadilazeći prirodnu realnost, koja je inače pupavcu stvorila vrlo lošu reputaciju utemeljenu na nepodnošljivom smradu, jer svoje gnijezdo gradi od izmeta. O tomu je opširno pisao već Aristotel u *Povijesti životinja* (Περὶ τὰ ζῷα ἰστορίαι) čija su prirodoslovna zapažanja ključ srednjovjekovnih zooantropoloških promišljanja. Simbolizam brižnosti tako se na antičkim spoznajnim i mitskim premosnicama transformira, pretvarajući pupavca u alegoriju najgorega ljudskoga grijeha, opačine i zla, što je srž grčkog mita o Tereju,¹⁸ koji je bio tema jedne Sofoklove tragedije i

¹⁸ No u grčkom mitu o Tereju (ZAMAROVSKY 1985: 318) pupavac, u kojega se pretvara neslavni junak, simbol je akumuliranih čovjekovih opačina i zala, nagomilanih grijeha, najmorbidnijih pojava poput čedomorstva i kanibalizma.

Filoklove drame, koje nažalost nisu sačuvane, a potom poznate Aristofanove komedije *Ptice* (414. pr. Kr.) (SIRONIĆ; SALOPEK 1977: 126) te jedne Higinove¹⁹ *Fabulae* pod nazivom *Philomela* (br. 45) (usp. ZUCKER 2005: 91). Na smjericama lošeg renomea pupavac se u *Starom zavjetu* pridružuje nečistim pticama (Lev 11,19; Pnz 14,18) te mu se još pridaje podlost i kukavičluk i on postaje simbol grešna čovjeka.

Slijedeći naglašeni pozitivizam istočnjačkih predaja o pupavcu, kroz hebrejsku i arapsku književnost on se pojavljuje u kontekstu legendi o kralju Salomonu, odnosno Sulejmanu, gdje ima ulogu glasnika kojega samo kralj razumije. Vjerovalo se naime u vladarevo poznavanje ptičjeg jezika te u tom smislu pupavac donosi i vijest o kraljici od Sabe, ali i otkriva izvor vode na putu u Meku tijekom kojega je kralj ožednio. Umjesto da traži izvor, Salomon doziva pupavca jer jedino on ima moć iznalaženja podzemnih voda u pustinji, tj. otkrivanja najskrivenijih tajni.²⁰

Iz tek maloga dijela književno-mitoloških okosnica koje smo ovdje predočili, razvidna je kulturološka važnost ove male ptice, koja je različito prihvaćena u različitim kulturama i književnostima.²¹ Na aristotelovskim spoznajama, antičkim mitološkim smjericama te prirodoslovnim srednjovjekovnim dosezima u razumijevanju pupavca nije prevagnula »loša« strana njegova života koja se odnosi na gniježđenje u izmetu, na smrad i vrstu prehrane s kojom odrasta (Plinije Stariji 10, 44; Izidor Seviljski 12, 7, 66),²² već

¹⁹ Gaius Julius Hyginus (oko 64. pr. Kr. – 17.) latinski je pisac, najpoznatiji po djelu *Fabulae* koje se sastoji od oko tri stotine mitova (MARSHALL 2002). Usp. HYGINUS [s. a.]; HYGINUS MYTHOGRAPHUS 1967.

²⁰ Među legendama o kralju Salomonu posebno je poglavlje o pupavcu i kralju o čemu najviše podataka donosi Kunstmann (Usp. KUNSTMANN 1938: 16–21).

²¹ Tako je npr. u *Kur'anu* pupavac Salomonov, odnosno Sulejmanov glasnik koji donosi vijest o kraljici od Sabe koja se klanja Suncu, a ne Alahu: »I on izvrši smotru ptica, pa reče: 'Zašto ne vidim pupavca, da nije odsutan?'« (Kur'an 20, 27). Zanimljiva je i jedna perzijska predaja koja govori o pupavcu kao lijepoj ženi koja se od srama, jer ju je vidio svekar dok se češljala, pretvorila u prekrasnu pticu s češljem na glavi. Nasljedovana važnost pupavca iz dalekih kultura razvidna je u kontekstu srednjovjekovne istočnjačke književnosti gdje se ističe čuvena perzijska epopeja od 4 647 stihova pod naslovom *Razgovor ptica* perzijskoga pjesnika i mistika Farid al-Din Attara iz Nichapura (oko 1142. – oko 1229.) (NOZEDAR 2006: 51, 426). Trideset ptica ove epopeje koje simboliziraju čovječanstvo predvođeno je okrunjenim pupavcem, njihovim glasnikom. Usp. NEUVE-EGLISE 2007; SCHMIDT 2002.

²² Plinije Stariji, *Historia naturalis* 10, 44: *mutat et upupa, ut tradit Aeschylus poeta, obscena alias pastu avis, crista visenda plicatili, contrahens eam subrigensque per longitudinem*

prvotno istočnjačko pozitivno književno i alegorijsko prihvaćanje pupavca kao pomoćnika u nadilaženju loših obiteljskih odnosa, koji su sastavnica svih civilizacija i kultura, a tema je aktualna i danas, te nas je zbog toga i zanimalo njezino slojevito ishodište.

Ovu osjetljivu temu razmatranu u povijesnoknjiževnim okvirima u kojima se pojavljuje valja, dakle, promatrati kao kompilaciju nataloženih prirodoslovnih spoznaja transponiranih u moralnoetički i društveni kontekst. Alegorijska slika obiteljskih odnosa promiče zajedništvo i suživot te vječno čovjekovo zanimanje za drugoga. S druge pak strane alegorijska slika s pupavcem nastoji objasniti misterij odnosa među ljudima i neočekivane obrate u ponašanjima, čije se objašnjenje traži u organiziranu životu onih drugih s kojima čovjek dijeli svoje mjesto boravka. »Zapravo je kod alegorije riječ o najobuhvatnijemu tropu koji znači okupljanje više metaforičkih i/ili simboličkih preskoka oko jednog idejno precizno određenog sadržaja. [...] Srednjovjekovna alegorija prikazuje ljudski život kao stalnu izmjenu i preplitanje temporalnih, 'ovostranih' događaja s vječnim uzorkom i zakonitostima« (DÜRRIGL 2007: 31) koji su najprepoznatljiviji u životinjskom svijetu gdje su životinje svojim simboličkim i alegorijskim vrijednostima nezaobilazna izvorišta srednjovjekovne duhovnosti.

Dvostruka književno-simbolička predodžba pupavca, utemeljena na dobru i zlu, potvrđuje da je evolucijski proces simbolike u alegorijskim kreacijama neizbježno povezan s poznavanjem prirode. Ona je pupavca unijela i fiksirala u tekstove predaja i legendi koje su se u različitim civilizacijama različito prihvaćale, s tim da je razvidna nestabilnost simboličkoga polariteta ovisna o apostrofiranju izdvojenih etoloških pojedinosti. Pupavac ne može simbolizirati ni obiteljsku ljubav ni čedomorstvo ni pohotu ni dostojanstvo, usprkos svojoj »kraljevskoj« krijesti, ako je istrgnut iz književno-povijesnog konteksta čija je neophodnost u oživotvorenju simbola najočitija u *Fiziologu*, potom u *Bestijariju*, što prepoznamo i u hrvatskoglagoljskim odlomcima.

capitis (PLINIUS SECUNDUS [s. a.]). Izidor Seviljski, *Etymologiae* 12, 7, 66: *Upupam Graeci appellant eo quod stercora humana consideret, et foetenti pascatur fimo; avis spurcissima, cristis extantibus galeata, semper in sepulcris et humano stercore commorans. Cuius sanguine quisquis se inunxerit, dormitum pergens daemones suffocantes se videbit* (ISIDORUS HISPALENSIS EPISCOPUS [s. a.]).

Sl. 1. *Oxfordski bestijarij* (13. st.), Oxford, Bodleian Library, sign. *MS Bodley 764*, f. 72r, (BARBER 1999: 145)

Fig. 1. *Oxford Bestiary* (13th c.), Oxford, Bodleian Library, call no. *MS Bodley 764*, f. 72r, (BARBER 1999: 145)

3. HRVATSKOGLAGOLJSKA EPOPSA ILI LAUPAPA

Drevna priča o uzornu pupavcu s Orijenta preko *Fiziologa* i *Bestijarija* (HASSIG 1995), pronalazi svoje mjesto u egzemplarskim kompilacijama²³ zreloga europskoga srednjovjekovlja u kojima egzempal »kao elementarni pripovjedni oblik ima namjenu da ispuni iznimno bitnu socijalnu zadaću ilustracije neke istine« (DÜRRIGL 2007: 33). Zadirući dublje u egzemplarsko-bestijarijsku problematiku, razvidna je tijesna veza između *Fiziologa*, *Bestijarija* i egzempla, točnije *animalističkoga egzempla* (ZARADIJA KIŠ 2006: 24–247) kao razrađene moralizatorske književne kompilacije i nastavljачa bestijarijske tradicije u pučkom miljeu, koja se u konačnici pronosi kroz propovijed – najefikasniji srednjovjekovni usmeni medij u širenju akumuliranih zooloških i psiholoških spoznaja.

Nastanak animalističkoga egzempla ili prilike tijesno je, dakle, povezan s prethodnim znanjima o životinji, njezinoj naravi, opstojnosti, ali i nedokučivom čudesnom što ju resi i što ostaje najčešće neobjašnjeno, jer pretpo-

²³ TUBACH 1969, br. 3602; THESAURUS EXEMPLORUM.

stavlja »postojanje nadnaravnoga« (*mirabilis*), nositelja mnoštva specifičnosti pretkršćanskih korijena, primjenjivih u književnom (figuralnom) i alegorijskom (vjerovanje u životinje i simboli koji ih rese) smislu (LE GOFF 1993: 35–43; usp. ZARADIJA KIŠ 2006: 245–247).

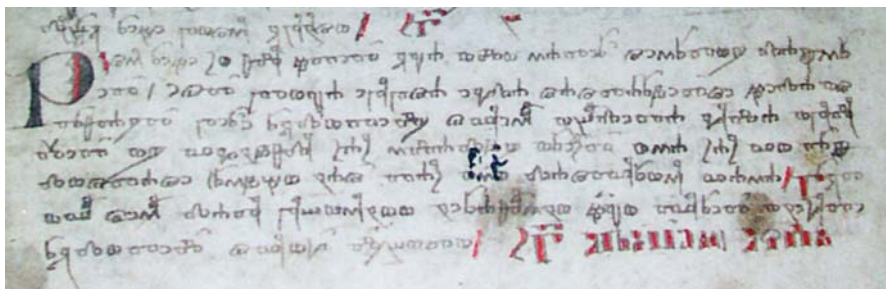
U kontekstu poznavanja zapadnoeuropskih bestijarija prepoznajemo njihov praktičan utjecaj na oblikovanje poučne propovjedne glagoljaške književnosti s izrazitim pučkim namjenama (FALIŠEVAC 1980: 76), odnosno primjenu »bestijarijskih« znanja kroz egzemple čije su kompilacije zasigurno bile znane hrvatskim glagoljašima, ali ne i sustavno prezentirane. S obzirom na izrazito pučku namjenu i bestijarija i egzempla, neminovno je njihovo prožimanje. Tako se kroz poučnu prozu mlađega tipa u hrvatskoj glagoljaškoj književnosti iskazuju starija bestijarijska i egzemplarska znanja.

3.1. *Zbornik duhovnoga štiva* (Arhiv HAZU, sign. *IV a 48*)

Naglašena pučka namjena bestijarijskih fragmenata – a hrvatska je srednjovjekovna glagoljaška književnost i inače »u cjelini i beziznimno pučka« (FALIŠEVAC 1980: 49) – pridružuje ih onim »književnim minijaturama« propovjedne proze koje smo nazvali *animalističkim egzemplom*. Njegova pojavnost u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu upućuje na poznavanje bestijarija čiji su se primjeri utkali u propovjednu književnost i tu kao da su našli siguran zaklon. To potvrđuje i naš primjer o pupavcu (ZARADIJA KIŠ 2008: 134) iz Akademijina rukopisa *IV a 48* s kraja 15. stoljeća čiji je jezik mješavina crkvenoslavenskoga i narodnoga govora. Glagoljsko pismo oblikovala je jedna ruka »lijepim knjiškim kurzivom kakav sretamo u spomenicima druge polovice XV i na početku XVI stoljeća« (ŠTEFANIĆ 1970: 24). Tekst je prepisan sa starijega predloška, kako je već ustanovio Vjekoslav Štefanić, uz »dosta česte pogreške pa i male lakune koje su na nekim stranama ostale jednostavno neispisane« (ŠTEFANIĆ 1970: 28). To pokazuje da pisac katkad nije posve dobro razumio tekst predloška koji je mogao biti nečitak ili njemu nerazumljiv, što je razvidno upravo na primjeru o pupavcu, jer već kod prvog spomena ptice koja nas zanima zamjećujemo grafijsku pogrešku (KAPETANOVIĆ 2004: 56) gdje pisac krivo piše ime ptice: *ponosi* umjesto *epopsi*. Pogreška je možda povezana s nepoznavanjem naziva ptice ili je pak samo riječ o nepažnji tijekom prepisivanja, jer već u sljedećem retku pisar donosi cijeli tekst o *epopsi* pravilno pišući njezin naziv.

dobro reče pismo o ponosi (sic!) / K(a)p(i)t(ulb) ·b̄· (= 2)

Pismo reče ki zlo čtet' o(t)ca ili mater' semr'tiju da umr//et' est' ptica epopsa egda sastarêet' se čeda is//trzajut' per'e roditelju svoemu i budeta gola i polo//žet' iju v gnêzdo kako mladêju i rek(u)t' ima kako vi tru//dista se krmêci nas' tako i mi da stvorimo vama Prot//ivu semu da to po šimonii nerazumni č(lovê)ci tvoret' i ne hote// roditel' svoih' ljubiti· (f. 98v (89v)/27–34)²⁴

Sl. 2. Zbornik duhovnoga štiva, Zagreb, Arhiv HAZU, sign. IV a 48

Fig. 2. *Miscellany of Spiritual Reading*, Zagreb, Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts, call no. IV a 48

Početak teksta referira se na četvrtu božju zapovijed kojom se otvara moralno-etička obiteljska problematika sadržana u zapovijedi: »Poštuj oca svoga i majku svoju, da imadneš dug život na zemlji koju ti dâ Jahve, Bog tvoj« (Izl 20,12), koju čitamo i drugdje u *Knjizi Izlaska*: »Tko prokune svoga oca ili svoju majku, neka se kazni smrću« (Izl 21,17), ali i u *Levitskom zakoniku*: »Tko god prokune svoga oca i svoju majku, neka se smakne. Jer je oca svoga i majku svoju prokleo, neka njegova krv padne na nj« (Lev 20,9) te u *Mudrim izrekama* »Tko kune oca svoga i majku svoju, svjetiljka mu se gasi usred tmine« (Izr 20,20). Slijedi potom bestijarijski odlomak koji vizualizira odnos djece i roditelja kroz ptičji svijet, usredotočen na pupavca i njegove ptiće s ciljem da se istakne uređenost animalističkoga svijeta kao

²⁴ Usp. Physiologus Latinus Versio Y: *Dicit enim lex: Qui maledixerit patri aut matri, morte morietur. Et quomodo sunt patricide aut matricide? Est avis que dicitur epopus: si viderit suos parentes senuisse, et eorum oculos caliginasse, filii vellunt pinnas parentum, et elingunt oculos eorum, et calefaciunt parentes suos sub alis suis, et nutriunt parentes suos, vicem eis reddentes, et nutriunt sicut pullos suos, et novi fiunt parentes ipsorum, et quodam modo dicunt parentibus suis: sicut vos laborastis nutrientes nos, sic et nos similiter vobis facimus. Et quomodo inrationabiles homines non amant parentes suos? Bene ergo Physiologus arguit de epopo (CARMODY 1941: 95–134).*

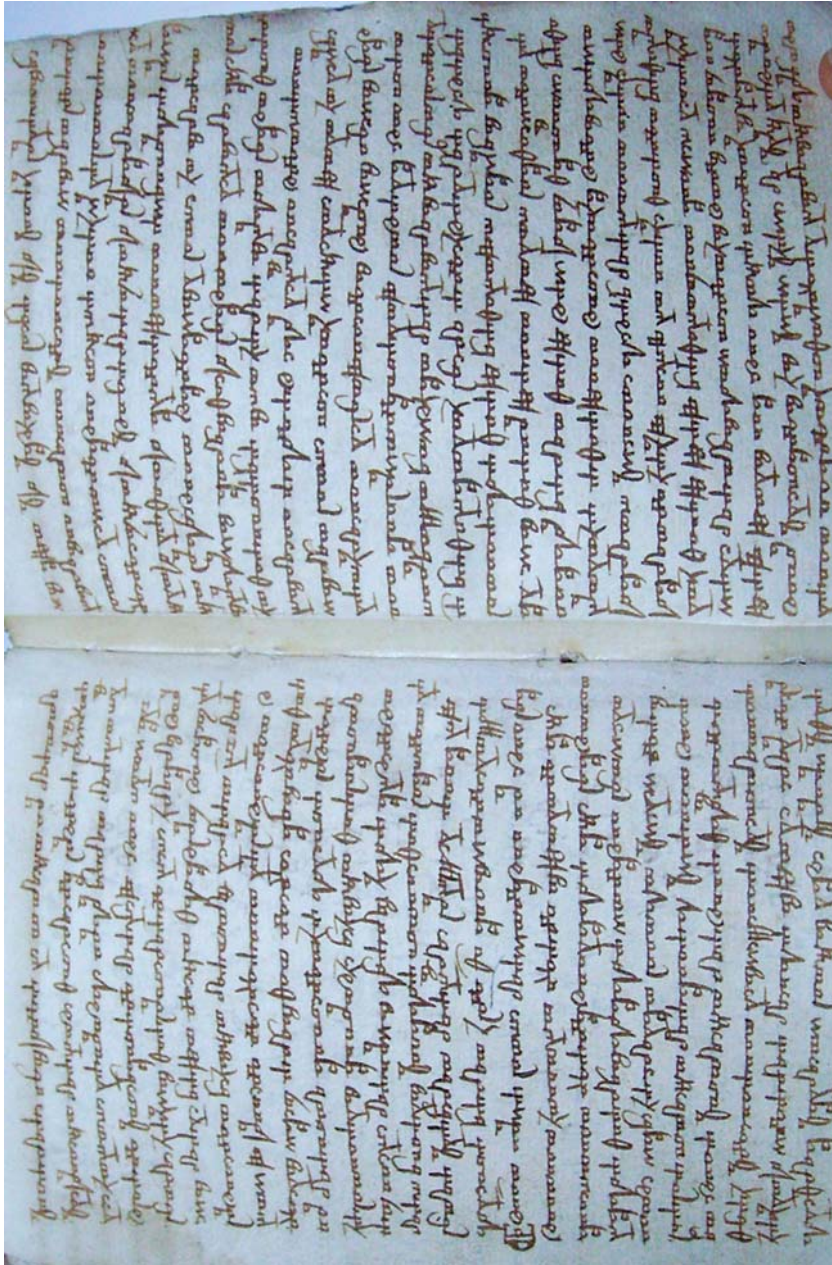
uzor u sređivanju međuljudskih odnosa.

3.2. *Tkonski zbornik* (Arhiv HAZU, sign. *IV a 120*)

Priču o pupavcu u književnoj povijesti potom slijedimo u *Fiore di virtù*,²⁵ odnosno u *Cvijetu kreposti* (ZARADIJA KIŠ 2014), iznimno popularnom talijanskom djelu koje nastaje na razmeđu srednjega vijeka i renesanse, tj. početkom 14. stoljeća, i kroz čije naglašeno antropocentrično očište dolazi do izražaja zanimanje za okolinu u kojoj čovjek živi, odnosno za druga bića u njegovu okružju, te se na usporedbama sebe i drugih razvija nov pristup prema drugomu kao iskonskomu i prirodnomu. U tom smislu jača težnja čovjeka da izađe iz sputavajućih srednjovjekovnih nazora, da znanjem dosegne nove sfere spoznaje, referirajući se na mudre prethodnike, potvrđujući tako aktualne spoznaje i promišljanja o sebi.

U *Cvijetu kreposti* je anegdota s pupavcem prihvaćena u kontekstu *mi-losrđa* – vječno »tražene« čovjekove vrline koja se najdojmljivije može predočiti kroz iskazivanje zahvalnosti prema najbližima, a to su roditelji (GABRIĆ BAGARIĆ 2012: 363). U devetom poglavlju – *ot umilenija* (STROHAL 1916: 22) – otvaraju se složena humanistička pitanja koja uvijek traže neke nove odgovore, dok se njihova povijest krije u kompleksnim i često teško dosežnim civilizacijskim i kulturnim slojevima čovjekova postojanja. Objašnjenja smo tražili u propitivanju filijacijskih odnosa i poveznica među tekstovima radi prepoznavanja ishodišta u slavenskom, odnosno hrvatskoglagoljskom odlomku iz bestijarija *Zbornika duhovnoga štiva IV a 48* te u *Cvijetu kreposti* iz *Tkonskoga zbornika*, koji zauzima posebno mjesto u sveukupnom korpusu hrvatskoglagoljske književnosti ne samo

²⁵ Autorstvo se pripisuje benediktincu Tommasu Gozzadiniju koji je živio na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće. Prvu studiju o ovom djelu objavio je talijanski bibliotekar i erudit Carlo Frati (1863. – 1930.) godine 1893. u *Studi di filologia romanza*, da bi nekoliko desetljeća poslije istu problematiku produbila talijanska filologinja Maria Corti (CORTI 1959; CORTI 1960). Višestoljetna popularnost *Fiore di virtù* razvidna je u ponovno otkrivenim znanjima antike, kako je vidljivo iz citiranja misli antičkih filozofa, a posebice na revalorizaciji bestijarija, jednog od najpopularnijih i najčitanijih književnih srednjovjekovnih žanrova. Odjek višestoljetne popularnosti *Fiore di virtù* pronalazimo ponovno u 18. stoljeću (CORTI 1959: 1) kad se novim tiskanjem djelu želi vratiti njegov izvorni oblik, narušen kroz mnoge verzije i prijevode, te istaknuti prvotni moralizatorski karakter, posebice u obrazovanju mladih, što u predgovoru ističe svestrani talijanski humanist i erudit Giovanni Gaetano Bottari (1689. – 1775.) (PIGNATELLI 1971).

Sl. 3. Tkonški zbornik, 16. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. IV a 120
 Fig. 3: The Tkon Miscellany (16th c.), Zagreb, Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts, call no. IV a 120

zbog njegova pučkoga jezika i pučke namjene, nego i zbog njegove kulturno-loške važnosti u kontekstu širokoga raspona književnih žanrova. Među njima moralno-didaktički tekstovi poput *Cvijeta kreposti* (67r–85r) imaju važnu prosvjetiteljsku, ali i nezaobilaznu kulturnoanimalističku ulogu. Ona se očituje u isticanju bliskosti između čovjeka i životinje kroz metaforičku prezentaciju uloge životinje u razumijevanju ljudske naravi. U devetom poglavlju *Cvijeta kreposti* razmatra se problem etičke odgovornosti izrasle iz zahvalnosti, koja provocira odgovornost kao premisu u opisu *milosrđa* – čovjekove vrline koja se najslikovitije opisuje brigom ptica za svoje roditelje.

Kapitul 9

milost primeniti se more ka ednoi ptici imenom lau//papa videći da otac i mati sta//ri esta i videći da sta zgubila// zrak i letati ne umejeta i ne vidita// kako nih mlada detca učine edno lepo// gnezdo i onde im piću nose i potom izna//mu oči ih i oskubu pera ih i tako po nature// budut videti i letati (75v/19–76r/2).

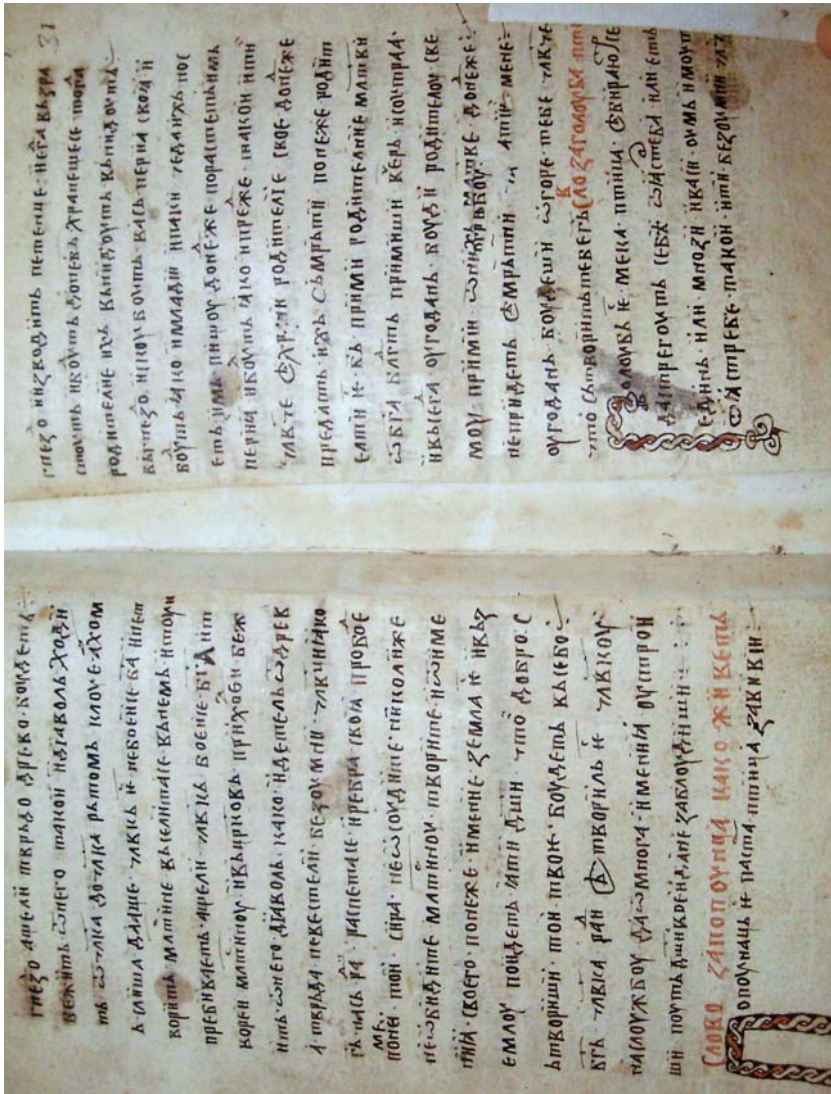
Iz svega rečenoga razvidno je da u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu nemamo mnogo potvrda o pupavcu, kao što nemamo, na žalost, ni *Bestijarij*, već samo njegove fragmente (HERCIGONJA 1975: 417), koji nas uvjeravaju o poznavanju žanra i književnoga djela na hrvatskom srednjovjekovnom književnom prostoru. Dostupni fragmenti nisu dovoljni u podastiranju ukupnosti znanja o životinjama na hrvatskom glagoljaškom prostoru, između ostaloga i zato što nedostaje važna komponenta – slikarska. Nezaobilaznost vizualne, odnosno slikarske sastavnice u razumijevanju svakog *Bestijarija* naglašavao je i Leonardo da Vinci u javnosti malo znanom *Leonardovu bestijariju* (EVANS 1951; CAPRA 2009: 23).

3.3. Šibenički zbornik (Arhiv HAZU, sign. III a 20)

Među Akademijinim ćirilskim rukopisima čuva se i jedan srpske redakcije s početka 16. stoljeća »s obilježjem ijekavštine« (MOŠIN 1955: 73) pod nazivom *Šibenički zbornik*²⁶ (sign. III a 20)²⁷ koji sadrži *Fiziolog*, odnosno *Slovo o včehъ hodećihъ i letećihъ* (13r–31v) (MOŠIN 1955: 73–75).

²⁶ Zbornik je dobio ime *Šibenički* jer ga je Ivan Kukuljević donio u Zagreb iz Šibenika 1854. godine o čemu govori njegov zapis na prvoj foliji rukopisa (usp. MOŠIN 1955: 75).

²⁷ Riječ je o zborniku (br. 501) iz Kukuljevićeve zbirke ćirilskih rukopisa u Arhivu HAZU. O rukopisu su do danas najviše pisali: Vatroslav Jagić (JAGIĆ 1866), Stojan Novaković (NOVAKOVIĆ 1879), Benjo Conev (CONEV 1913) te Vladimir Mošin (MOŠIN 1955).

Sl. 4. Šibenički zbornik, 16. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. III a 20
Fig. 4: The Šibenik Miscellany (16th c.), Zagreb, Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts, call no. III a 20

Prema Ani Stojkovej ovaj rukopis u kojemu čitamo odlomak o *popunci*, kompilacija je tzv. drugog i trećeg grčkog prijevoda *Fiziologa* (usp. SVANE 1986; SVANE 1987)²⁸ i vrlo je blizak slavenskomu *Fiziologu* bizantske redakcije (SVANE 1987: 91; BELOVA 2000: 210) i tekstu *Physiologusa* koji se nalazi u oksfordskom grčkom zborniku *Oxoniensis Baroccianus* Gr. 95 (234v–237r) iz 15. stoljeća u Bodleian Library.²⁹ Ćirilski tekst je prvi objavio Vatroslav Jagić u trećem broju časopisa *Književnik*, ističući da je njegov sadržaj »bogat i raznolik, a dielomice takodjer zanimljiv i dosta važan« (JAGIĆ 1866: 121), a mi ga prvi put donosimo u latiničkoj transliteraciji:

Slovo za popunca kako živetъ // Popunacъ jest pastra ptica zavivyi // gnezdo i izvoditъ petence: i egda vъzra // stutъ i budut donebъ (sic!) hraneče se togda // roditelie ihъ vъnidutъ vъnidutъ (sic!) vъ gnezdo i skubutъ vashъ peria svoja i // budutъ jako i mladyi i paki čeda ihъ nos // etъ imъ piču dondeže porastetъ imъ // perija i budutъ jako i prežde: (16v/19–17r/7).

4. ZAKLJUČNA MISAO

Kroz navedena književna očišta i njihovu povijesnu bipolarnost, koja je još preglednija kroz primjere pučkoga vjerovanja u kojima se ističu realne spoznaje o pupavcu (što je polazište jedne druge rasprave), razvidno je da je ova malena i živopisna ptica čovjeku bila od davnina vrlo zagonetna. Ona nije promakla ljudskim zapažanjima, a ni mašti, posebice kad se promatra kroz paradigmu međuobiteljskih odnosa čime se pokušava dosegnuti najdublji unutarnji duhovni svijet čovjeka – njegovo dubinsko JA, na čemu su utemeljeni i predloženi tekstovi iz hrvatske srednjovjekovne književne građe. Da bi se do kraja razumjela tekstovna poruka priče o pupavcu, odnosno o brizi mladih ptica za roditelje, valjalo se upustiti u traženje povijesnih tragova tekstualne transmisije. Ona nas je preko najbliskijih zapadnoeuropskih bestijarijskih polazišta odvela na orijentalna usmenoknjiževna izvorišta, pokazavši kako potraga za usklađivanjem međuljudskih odnosa

²⁸ Usp. STOJKOVA 2012.

²⁹ *Fiziolog* iz ovoga zbornika u početku je aleksandrijske a potom bizantske redakcije i pripisuje se sv. Epifaniju Kiparskomu iz 4. stoljeća. Cijeli je rukopis opisao 1853. godine Henry O. Coxe (COXE 1969.). Važan prilog istraživanju zbornika dala je 1997. godine Enrica Follieri (FOLLIERI 1997).

nema vremenskih odrednica te da je usporedba ljudskoga i ne-ljudskoga svijeta rezultat kulturnih doticaja koji su oduvijek imali ključno mjesto u književnim i spoznajnim transmisijama pa tako i u iznalaženju pravoga puta u životu čovjeka.

Sl. 5. *Pupavac* (autor crteža T. Nikolić)³⁰

Fig. 5. *Hoopoe* (by T. Nikolić)

LITERATURA

- AELIANUS, C. [s. a.].a. *De Natura Animalium*. Liber Primus. URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Aelian/de_Natura_Animalium/1*.html (11. III. 2014.).
- AELIANUS, C. [s. a.].b. *De Natura Animalium*. Liber Decimus Sextus. URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Aelian/de_Natura_Animalium/16*.html (11. III. 2014.).
- BARBER, R. 1999. *Bestiary MS Bodley 764*. Woodbridge: The Boydell Press.
- BELOVA, O. V. 2000. *Slavjanskij bestiarij. Slovar' nazvanij i simboliki*. Moskva: Indrik.
- BERLIOZ, J. 1990. L'homme au crapaud. Genèse d'un exemplum médiéval. *Tradition et Histoire dans la culture populaire. Documents d'ethnologie régionale II*: 169–203.
- BIBLIJA 1991. *Biblija. Stari i Novi Zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- BREHM, A. E. 1966. *Kako žive životinje*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- BULAT, P. 1933. *Kukavica*. Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu.
- CAPRA, F. 2009. *Leonardova znanost. Uvid u veličanstveni um najvećeg genija renesanse*. Zagreb: Planetopija.

³⁰ Preuzeto iz KRALJ i dr. 2013. uz dopuštenje autora crteža.

- CARMODY, F. J. 1941. *Physiologus Latinus Versio Y*. Publications in Classical Philology 12/7. Berkeley – Los Angeles: University of California.
- CONEV, B. 1913. Kirilski ruskopisi i staropečatni knigi v Zagreb. *Sbornik na Blgarskata akademija na naukite. Klon Istoriko-filologičeski i filofsosko-obščestven I*: 1–54.
- CORBIN, H. 1971. *Sohrawardi et les Platoniciens de Perse. En Islam iranien: aspects spirituels et philosophiques*. Vol. II. Paris: Gallimard.
- CORBIN, H. (ur.) 1976. *Sohravardi: L'archange empourpré. (quinze traités et récits mystiques traduits du persan et de l'arabe)*. Paris: Fayard.
- CORTI, M. 1959. Le fonti del *Fiore di virtù* e la teoria della 'nobiltà' nel Duecento. *Giornale storico della letteratura italiana* 136: 1–83.
- CORTI, M. 1960. *Emiliano e veneto nel Fiore di virtù*. *Studi di filologia italiana: bollettino annuale dell'Accademia della Crusca* 18: 29–68.
- COXE, H. O. 1969. *Catalogi codicum manuscriptorum Bodleianae pars prima recensionem codicum Graecorum continens*. [1st ed.] reprinted with corrections. Oxford: Bodleian Library.
- DAGR 1900. *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*. T. 3. Vol. 1. (ur. Charles Daremberg i Edmond Saglio). Paris: Librairie Hachette.
- DÜRRIGL, M.-A. 2007. *Čti razumno i lipo. Ogledi o hrvatskoglagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- ENCIKLOPEDIJA ŽIVOTINJA (skupina 2, kartica 211). Varaždin: International Masters Publishers d.o.o.
- EVANS, O. 1951. Selections from the Bestiary of Leonardo da Vinci. *The Journal of American Folklore* 64 (254): 393–396.
- FALIŠEVAC, D. 1980. *Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- FOLLIERI, E. 1997. *Byzantina et Italograeca: studi di filologia e di paleografia*. Roma: Storia e Letteratura.
- GABRIĆ BAGARIĆ, D. 2012. *Fiore di virtù i životinja*. S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ur.). *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, 351–371.
- GARDINER, A. H. 1996. *Egyptian Grammar*. London: Oxford University Press.
- GOUGAUD, H. 2002. *La Conférence des oiseaux*. Paris: Seuil.
- GURA, A. 2005. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Beograd: Globosino.
- HASSIG, D. 1995. *Medieval Bestiaries: Text, Image, Ideology*. Cambridge: University of Cambridge Press.
- HEINZEL, H.; R. FITTER; J. PARSLow. 1999. *Ptice Hrvatske i Europe: sa Sjevernom Afrikom i Srednjim Istokom*. (za Hrvatsku prilagodio Dragan Radović). Zagreb: Hrvatsko ornitološko društvo.
- HERCIGONJA, E. 1975. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti 2*. Zagreb: Mladost.

- HIRC, D. 1896. Što priča naš narod o nekim životinjama. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 1*: 1–26.
- HIRTZ, M. 1938–1947. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva. Ptice (Aves)*. Knj. 2. Zagreb: JAZU.
- HYGINUS [s. a.] *Fabulae 1–49*. URL: <http://www.theoi.com/Text/Hyginus-Fabulae1.html> (11. III. 2014.).
- HYGINUS MYTHOGRAPHUS. 1967. *Excerpta ex Hygini genealogiis volgo fabulae*. Ed. H. I. Rose. Lugduni Batavorum [Leiden]. URL: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost02/Hyginus/hyg_fcip.html (10. II. 2014.).
- ISIDORUS HISPALENSIS EPISCOPUS. [s. a.]. *Etymologiarum sive Originum*. Liber XII. De animalibus. URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/12*.html (11. III. 2014.).
- JAGIĆ, V. 1866. Ćirilski sbornik XVI-XVII stoleća u biblioteci Kukuljevićevoj. *Književnik 3*: 121–131.
- JURČENKO, A. G. 2001. *Aleksandrijskij Fiziolog. Zoologičeskaja misterija*. Sankt-Peterburg: Evrazija.
- KAPETANOVIĆ, A. 2004. Tragovima srednjovjekovnoga bestijarija u Hrvata. *Filologija 42*: 47–63.
- KEIMER, L. 1931. Quelques remarques sur la huppe (Upupa Epops) dans l'Égypte ancienne. *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale (BIFAO) 30*: 305–331.
- KRALJ i dr. 2013. *Atlas selidbe ptica Hrvatske*. J. Kralj, S. Barišić, V. Tutiš, D. Ćirković (ur.). Zagreb: HAZU.
- KUNSTMANN, J. G. 1938. *The Hoopoe. A study in European folklore*. Chicago: Private Edition.
- LANG, M. 1915. *Samobor. Narodni život i običaji*. (reprint izdanje 1992.). Zagreb: Knjižnica Jugoslavenske akademije.
- LE GOFF, J. 1993. *Srednjovjekovni imaginarij*. Zagreb: Antibarbarus.
- MARSHALL, P. K. (ur.). 2002. *Hyginus: Fabulae. Editio altera*. Munich: K. G. Saur.
- MIKLOSICH, F. 1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae.
- MOŠIN, V. 1955. *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*. T. 1. Zagreb: JAZU.
- MUŽINIĆ, J.; J. FERBER BOGDAN; A. ZARADIJA KIŠ. 2012. Rajska ptica: od vizualne percepcije u Klovićevu Časoslovu Farnese do simbolične predodžbe Raja kroz egzemple. S. Marjanić, A. Zaradija Kiš (ur.). *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, 419–447.
- NEUVE- EGLISE, A. 2007. *Šimorgh: de l'oiseau légendaire du Shâhnâneh au guide intérieur de la mystique persane*. URL: <http://www.teheran.ir/spip.php?article242> (11. III. 2014.).
- NOVAKOVIĆ, S. 1879. Physiologus. Slovo o veštehъ hodeštihъ i leteštihъ. *Starine*

- JAZU II: 181–203.
- NOZEDAR, A. 2006. *The secret language of birds*. London: Harper Element.
- OVIDIUS. [s. a.]. *Ovidii Nasonis Metamorphoses. Liber VI*. URL: <http://www.the-latinlibrary.com/ovid/ovid.met6.shtml> (11. III. 2014.).
- PIGNATELLI, G. 1971. *Bottari, Giovanni Gaetano. Dizionario Biografico degli Italiani*. T. 13. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana.
- PLINIUS SECUNDUS, C. [s. a.]. *Naturalis historia. Liber X*. URL: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/10*.html (11. III. 2014.).
- RCJHR. 2011 = *Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije*. Sv. 18. Zagreb: Staroslavenski institut.
- RJAZU. 1952 = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. T. 12. Zagreb: JAZU.
- SAMBUNJAK, S. 2001. *Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća*. Tkon: Općina Tkon.
- SCHMIDT, H.-P. 2002. Simorg. *Encyclopaedia Iranica*. URL: <http://www.iranica-online.org/articles/simorg> (11. III. 2014.).
- SIRONIĆ, M.; D. SALOPEK, 1977. Grčka književnost. V. Vratović (ur.). *Povijest svjetske književnosti 2*. Zagreb: Mladost, 7–177.
- STOJKOVA, A. 2012. *Physiologus*. URL: <http://physiologus.proab.info/?re=10> (6. III. 2013.).
- STROHAL, R. 1916. *Cvjet vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*. Zagreb: C. Albrecht.
- STROHAL, R. 1918. 'Prilike' iz stare hrvatske glagolske knjige. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena 23*: 64–124.
- SVANE, G. 1986. Slavjanskij Fiziolog (aleksandrijskaja redakcija). Po rukopisi Korolevskoj biblioteki v Kopenhagene. Ny Kongelig Samling 147b. *Arbejdsrapporter Slavisk Institut Århus Universitet*, 6–7.
- SVANE, G. 1987. Slavianskij Fiziolog (vizantijskaja redakcija). Po rukopisi Korolevskoj biblioteki v Kopenhagene. Ny Kongelig Samling 553 c. *Arbejdsrapporter Slavisk Institut Århus Universitet*, 1–2.
- ŠTEFANIĆ, V. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. T. 2. Zagreb: JAZU.
- THE ABERDEEN BESTIARY. [s.a.]. URLs: <http://www.abdn.ac.uk/bestiary/translat/36r.hti>; <http://www.abdn.ac.uk/bestiary/translat/50v.hti> (11. III. 2014.).
- THESAURUS EXEMPLORUM. [s.a.]. *Thesaurus Exemplorum Medii Aevi*. URL: <http://lodel.ehess.fr/gahom/thema/> (11. III. 2014.).
- TUBACH, F. C. 1969. *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. (serija FF Communication 204). Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.
- URANIĆ, I. 2003. Sedam brončanih kipova Harpokrata. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 37*: 191–203.
- VOISENET, J. 1994. *Bestiaire chrétien. L'imagerie animale des auteurs du Haut*

Moyen Âge. Toulouse: Presses Universitaire de Mirail.

WALLE van de, B.; VERGOTE, J. 1943. *Traduction des Hieroglyphica d'Horapollon*. URL: <http://asklepios.chez.com/horapollo/horapollon.htm> (27. II. 2014.).

ZAMAROVSKÝ, V. 1985. *Junaci antičkih mitova*. Zagreb: Školska knjiga.

ZARADIJA KIŠ, A. 2006. Pseudoanimalistički egzempli u glagoljskom senjskom *Korizmenjaku* iz 1508. godine. *Senjski zbornik* 33: 243–258.

ZARADIJA KIŠ, A. 2008. Egzempli kao srednjovjekovni bestijarij: animalistički egzempli u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu. M. Samardžija (ur.). *Vidjeti Ohrid*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada, 117–140.

ZARADIJA KIŠ, A. 2012. Strašna krastača – jedno čudovište blagih očiju. S. Marjanić; A. Zaradija Kiš (ur.). *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Institut za etnologiju i folkloristiku, 325–349.

ZARADIJA KIŠ, A. 2014. Tragom bestijarija kroz *Cvêť ot kreposti* u Tkonskom zborniku. (u tisku)

ZUCKER, A. 2005. *Physiologos. Le bestiaire des bestiaires*. Grenoble: Édition Jérôme Millon.

Summary

EST'PTICA EPOPSA: A CROATIAN GLAGOLITIC EXEMPLUM AND ITS CULTURAL CONTEXT

The present study is devoted to a short text on the bird *epopsa* or *laupapa*, i.e. on the hoopoe, which is preserved in two Croatian Glagolitic manuscripts: the *The Miscellany of Spiritual Reading* (Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts, call no. *IV a 48*) in the form of an exemplum (this text is the basis for the headword *epopsa* in the *Dictionary of The Church Slavonic Language of the Croatian Redaction*), and in the *Tkon Miscellany* (Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts, call no. *IV a 120*) in its ninth chapter on charity. Through the text on the hoopoe we tried to attain the origins of the positive allegorical representation of the hoopoe in the context of care for ailing parents. Literary-historical analysis leads to distant layers of eastern traditions. Their reflection came to the European traditions through the *Physiologus* (an example is presented from the *Šibenik Miscellany* written in the Cyrillic script, Archive of the Croatian Academy

of Sciences and Arts, call no. *III a 20*) and the *Bestiary*, and later through *Fiore di Virtù*. This is an interesting example of the literary transmissions through cultural contacts in the formation of animalistic concepts in the context of the European Christian spirituality.

Keywords: exemplum, Glagolitic alphabet, hoopoe, parents

Izvorni znanstveni članak

Autorica: Antonija Zaradija Kiš

Institut za etnologiju i folkloristiku

HR-10000 Zagreb, Šubićeva 42

zaradija@ief.hr

Primljen: 8. IV. 2014.

Prihvaćen: 14. X. 2014.